DEN NORSKE ATLANTERHAVS KOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

2-2009

20 ÅR ETTER MUREN

Av Jahn Otto Johansen

Sikkerhetspolitisk Bibliotek **2-2009**

Sikkerhetspolitisk Bibliotek

Sikkerhetspolitisk Bibliotek Nr. 2-2009

Jahn Otto Johansen

Utgitt av:	Den norske Atlanterhavskomité
Redaktør:	Neving Rudskjær
Trykket av:	Hegland Trykk AS, Flekkefjord
ISSN:	0802-6602

For mer informasjon, besøk våre internettsider: www.atlanterhavskomiteen.no

20 ÅR ETTER MUREN

Av Jahn Otto Johansen

Da Berlinmuren ble åpnet 9. November 1989, hadde dette på mange måter den samme psykologiske betydning for DDR-regimet som stormingen av Bastillen i Paris hadde for det gamle franske regimet - Ancien Règime - i 1789. Muren og den indretyske grense for øvrig var det fremste symbol på ufrihet og undertrykkelse slik Bastillen var. Da disse symboler falt, var det ikke lenger mulig å opprettholde den gamle ordning, verken i disse land eller i Europa som helhet. Det utløste en voldsom politisk kjedereaksjon som forandret det politiske Europa-kartet.

Berlinmuren ble oppført fra natten til 13. August 1961 etter at Nikita Krusjtjov og Walter Ulbricht var blitt enige om å gjøre noe radikalt for å stanse masseflukten som var blitt en blodtapping som ville ha tatt livet av DDR, dersom den ikke var blitt stanset. Den ble kalt "den antifascistiske beskyttelsesmur", men var i virkeligheten en sterkt befestet grense som skulle holde østtyske borgere inne.

Krusjtsjov ga ordren

Sovjetiske arkiver, som ble åpnet først i 2009, viser at Krusjtsjov i en lang og opphisset telefonsamtale 1. August 1961 ga Ulbricht ordre om å sette ut i livet de planer østtyskerne allerede hadde forberedt en tid. Det var en logistisk operasjon som krevde enorme mengder piggtråd og betongstykker og stor transportkapasitet, og det måtte skje på en måte som ikke vakte mistenksomhet i vest. Ulbricht hadde jo sagt at "ingen har til hensikt å reise en mur".

Det skulle først settes opp solide piggtrådsperringer, og deretter skulle det i raskt tempo reises en fire meter høy mur, samtidig som alle hus med utgang til Vest-Berlin skulle mures igjen.

Krusjtjov betraktet Berlin og Øst-Tyskland som et utstillingsvindu for sosialismen og som et skjæringspunkt i den kalde krigen, men han kom in-

gen vei til tross for gjentatte Berlin-ultimatumer. Ved å bygge muren ville han i hvert fall sikre DDR som inntil da hadde mistet 2,5 millioner mennesker. I virkeligheten førte Krusjtjov en defensiv politikk med aggressive midler.

Dette forstod man antakelig i Washington og London, for de amerikanske og britiske reaksjoner var først så forsiktige at det fikk den vest-berlinske befolkning til å frykte at det var deres tur neste gang.

Willy Brandt var bekymret

Jeg fulgte Willy Brandt da han denne dagen dro til Brandenburger Tor og så på det som skjedde. Willy Brandt var sjokkert. Han var først og fremst opptatt av stemningen blant vestberlinerne og maste på amerikanerne om at de måtte markere seg tydeligere. Men i Washington ble han ifølge pressesjef Ted Sorensen, betraktet som litt av en krigshisser.

USA sendte først helten fra Luftbroen under Berlinblokaden (1948-49), General Clark, til Vest-Berlin, og deretter visepresident Lyndon B. Johnson som mest var opptatt av å drive personlig valgkamp. Det var først i 1963 at President John F. Kennedy kom til Berlin og uttalte de berømte ordene: "Ich bin ein Berliner!"

På det tidspunkt var det blitt klart at den kalde krigen ikke lenger ville bli så intens i Europa. Den ble forflyttet til den tredje verden, der supermaktene førte "krig ved stedfortreder". Det skjedde i Afrika og Midt-Østen, og i Cubakrisen året etter følte de hverandre kjernefysisk på tennene.

Europa gikk inn i en diplomatisk stagnasjonsperiode, til tross for Den europeiske sikkerhetskonferansen (CSCE) og Willy Brandts østdiplomati, som begge var en forutsetning for Gorbatsjovs avspenningspolitikk på 1980-tallet. Men inntil da måtte tyskerne leve med Berlinmuren og den sterkt befestede indretyske grense, som var rene dødssoner med høye murer, piggtrådsperringer, minefelt og drapsmaskiner som skulle treffe de flyktende i bryst- eller hodehøyde. Berlinmuren var 160 kilometer lang; 43 kilometer gikk inne i selve byen, resten i skogsområder.

Det hersker fortsatt uenighet som hvor mange som ble drept, men man regner med at 270 av disse tragiske dødsfall skjedde ved selve muren og det var ca 1000 i alt når man tar med hele den indretyske grense.

Det vakte stor oppsikt i den frie verden, og var et enormt prestisjetap for DDR, når flyktninger ble skutt ned og grensevaktene bare lot dem ligge der og forblø, slik det skjedde med Peter Fechter i 1962. Den siste som ble drept under fluktforsøk var den 20-årige Chris Gueffroy i februar 1989, bare ni måneder før muren ble åpnet. I april 1989 ga DDR`s leder, Erich Honecker, ordre om at det ikke lenger skulle skytes på dem som forsøkte å flykte.

Erstatning for Hoenecker?

Men gjennombruddet kom først etter at Mikhail Gorbatsjov hadde avskrevet Hoenecker og begynt å lete etter en ny østtysk leder. Allerede to år tidligere hadde man i Moskva tenkt på den østtyske utenlandsspionasjesjefen Markus Wolf. Etterretningsoffiseren Günter Bohnsak som jeg hadde mange samtaler med da jeg var stasjonert i Berlin, bekreftet at Wolf var i gang med å omlegge den østtyske politikken, men han fikk ikke støtte fra de militære og borgerrettighetsforkjemperne trodde ikke på ham.

Hans Modrow ble etter hvert en mer sannsynlig kandidat som Hoeneckers etterfølger. Han skulle ifølge historikeren Manfred Gortemaker ved Historisk Institutt på universitetet i Potsdam bli "den tyske Gorbatsjov". Men slik gikk det ikke. Günter Schabowski, som var leder for kommunistpartiet SED (Sosialistische Einhetspartei Deutshlands) i Berlin og medlem av politbyrået, sa senere at "vi gjorde nesten alt galt". Det var han som ved en misforståelse og en forsnakkelse sa på en pressekonferanse 9. november at grensen ville bli åpnet samme dag. Da dette ble kjent, gikk ikke noe lenger etter østtyskernes planer. Det var umulig å stanse frihetsbevegelsen. Vi fikk de historiske fjernsynsbilder av østtyskere som i sine små folkevogner, trabis, og til fots strømmet inn i Vest-Berlin der de ble mottatt med bananer og D-mark. Ungdommene danset på muren og det oppstod stadig flere hull i den grense som de fleste trodde skulle vare i ennå mange år.

Memoarene til den tidligere sovjetiske ambassadør i Vest-Tyskland, Valentin Falin, bekrefter det.

Falin tilhørte dem som ville satse på noe nytt og han støttet Gorbatsjov fullt ut. Men en annen sovjetisk toppdiplomat, Julij Kvizinskij, kjent fra "Walks in the wood" - skogsturene med USA`s Paul Nitze under nedrustningsforhandlingene i Geneve – var absolutt motstander av den nye Tysklandspolitikken. Kvizinskij ble senere ambassadør i Oslo der han viste seg som en uhelbredelig gammel kaldkriger. I samtaler jeg hadde med ham ga han uttrykk for at Gorbatsjov hadde gitt bort "avesølvet", alt det som Stalin og Den røde arme hadde sikret Sovjetunionen i Tyskland og i Europa i 1945. Det er et syn Vladimir Putin langt på vei deler.

Det kom overraskende

Det er viktig i dag å minne om at åpningen av Berlinmuren og det dramatiske som senere hendte i Østblokken, kom overraskende på vesttyskerne og på Vesten for øvrig. På fjernsynsskjermene i USA så vi de dramatiske opptakene fra muråpningen i Berlin. Neste morgen hadde jeg en avtale i Det nasjonale sikkerhetsråd ved siden av Det hvite hus med den fremste Tysklandseksperten i George H. Bush-administrasjonen, professor Meyer. Vi var begge enige om at vi hadde opplevd noe historisk, men Meyer sa at ingen av de amerikanske spesialistene hadde forutsagt at dette skulle komme nå og så voldsomt. Og han var overbevist om at noen tysk samling ville det ikke bli på mange år. Det samme sa forbundskansler Helmut Kohl til fredsprisvinneren og Solidaritetslederen Lech Walesa i Warszawa.

Før ett år var gått var Tyskland gjenforent, Warszawapakten og Comecon (det østlige motstykket til EF) var gått i oppløsning og kommunismen ble kastet på dyngen i hele Sentral- og Øst-Europa. Ikke lenge deretter gikk Sovjetunionen opp i limingen.

Hans Modrow har rett når han i sine memoarer sier at den største feil de gjorde var å undervurdere de sterke nasjonale følelser. De hadde trodd, eller sa i hvert fall at de trodde, at nasjonalstaten tilhørte fortiden og var blitt erstattet av et internasjonalt sosialistisk broderskap. Men alle, ikke minst Gorbatsjov selv, undervurderte ifølge Modrow de sterke nasjonale følelser som gjorde det umulig å opprettholde DDR og som sprengte hele den sosialistiske leir i stykker.

En annen viktig sak var at den sosialistiske planøkonomi over hodet ikke leverte borgerne det de var stilt i utsikt den gang Krusjtsjov skrøt av at de skulle innhente, og gå forbi, det kapitalistiske Vesten. Kapitalismen hadde vist seg sosialismen helt overlegen, selv om den senere opplevde alvorlige internasjonale finanskriser. Men det var det få som tenkte på i 1989-90 og i hvert fall ikke i det sosialistiske Europa.

Drømmer går sjelden i oppfyllelse

20 år etter kan man lett konstatere at alt slett ikke ble slik man hadde håpet. Ikke alle drømmer gikk i oppfyllelse. Det gjør de sjelden. Det er særlig i det tidligere Øst-Tyskland en viss skuffelse over resultatene av gjenforeningen, selv om jeg absolutt er enig med den tyske økonom og tidligere finansminister i Sachsen-Anhalt, Karl-Heinz Paquè, i at det positive veier tyngre enn det negative. I sin bok, "Die Bilanz. Eine Wirtschaftliche Analyse der deutschen Einheit", som kom til 20-årsjubileet, skriver han at østtyskerne har det bedre i dag enn før, og at det tyske folk sammen har møtt utfordringene på en akseptabel måte.

Når det likevel er så mye skuffelse og frustrasjon tror Paguè det skyldes at forhåpningene i 1989-90 ble skrudd for høyt da Kohl lovet "blomstrende landskap" i øst. Utgangspunktet i DDR var den gang langt verre enn de fleste visste, og den østtyske stat ville ha brutt økonomisk sammen i løpet av få år. I øst manglet man innsikt i hvordan moderne kapitalisme virket, hvordan man skaper innovative produkter og gir forbrukerne det de ville ha og var villige til å kjøpe. DDR manglet etter 40 års isolasjon fra den internasjonale økonomi maskiner og kvalifiserte medarbeidere, og det var ingen virkelig forståelse for at man trengte en helt ny holdning til problemene.

Derfor ligger i dag så store deler av det tidligere DDR økonomisk brakk med tap av over halvparten av alle industriarbeidsplasser. De har fått et bedre miljø, renere luft og vann og grønnere skoger. Men man ikke leve av bare fin natur, sier østtyskerne, det gir ikke arbeidsplasser. Men det er viktig at de østtyske forbundsstater, eller i hvert fall noen av dem som Sachsen og Thüringen og deler av Brandenburg, er kommet lenger enn Vest-Tyskland i infrastrukturutbygging, nye veier, jernbaner og informasjons- og

kommunikasjonsteknologi. Det gir et godt grunnlag for den fremtidige utvikling, ikke minst når det gjelder solarteknologi og andre fremtidsrettede industri- og forskningsfelter.

Tilbakeliggende øst

Gjenforeningen har kostet Tyskland minst 1,6 billioner euro. Det er et svimlende beløp som tilsvarer minst ti norske oljefond i gode tider. Og Tyskland må i mange år fremover fortsatt regne med store overføringer til det tidligere DDR, for produktiviteten i øst regnet pr. innbygger er bare halvparten av den vesttyske, og store områder befolkes i dag av eldre mennesker og tiltaksløs ungdom som ikke har hatt initiativ til å komme seg vestover for å finne en jobb der. Særlig er underskuddet på unge jenter stort.

Det er i disse områder at nynazister har hatt størst tilslutning, ikke minst fordi budsjettinnsparinger gjør at ungdomsklubber og andre tiltak for de unge legges ned. I stedet rykker nynazistene inn med sine tilbud; moderne rockemusikk, et sted å være og en følelse av tilhørighet.

Det er et vanlig ordhell at Berlinmuren fortsatt eksisterer i hodene på tyskerne. Vesttyskere drar ikke så mye østover, og østtyskere blir helst der de er. Mye av dette er psykologisk. Vesttyskerne betrakter østtyskerne som arbeidssky sosialklienter som siden DDR-tiden er vant til at staten tar seg av deres behov. Og østtyskerne ser på vesttyskerne som noen hovne blærer som mangler solidaritetsfølelse og medmenneskelighet.

Mye av den østtyske holdning bunner i at det i 1990 ikke foregikk en reell gjenforening mellom to likestilte partnere. Det langt sterkere og rikere Vest-Tyskland slukte det svakere og fattige Øst-Tyskland. De østtyske delstater ble langt på vei avindustrialisert. Mange fabrikker hadde ikke livets rett og ville ha gått under uansett. Men det fantes også virksomheter som var innovative og lønnsomme, og på visse områder hadde østtyskerne en avansert forskning. Mye av dette ble nedlagt eller overtatt av vesttyske spekulanter som ikke ville ha konkurranse østfra.

Det skjedde innenfor det såkalte Treuhand-opplegget, som var historiens

største privatiseringsprosjekt inntil de russiske oligarker tilranet seg ufattelige rikdommer i øst. Karl-Heinz Paguè er av den oppfatning at Treuhand-avviklingen ble bedre enn den er fremstilt som i tyske medier. Men det faktum gjenstår at østtyskere flest har mistet troen på den vesttyske form for markedsøkonomi, den såkalte "sosiale markedsøkonomi", som begge de to store folkepartier, SPD og CDU-CSU, sverger til. Men tross alle problemer ligger det tidligere Øst-Tyskland i dag langt bedre an økonomisk og sosialt enn de sentral- og østeuropeiske land.

Stasi bagatelliseres

Langt alvorligere enn østtyskernes generelle misnøye og deres hang til å romantisere fortiden – det som gjerne kalles "ostalgi" (Øst-nostalgi) – er tendensen til å bagatellisere det hemmelige politiets skrekkregime. Stasi var en meget stor organisasjon, med både en utenlands- og en innenlandsavdeling.

Den sistnevnte tok seg av overvåkingen av østtyske borgere. Etter DDRs sammenbrudd ble Stasi-arkivene åpnet, og da viste det seg at over 6 millioner av 15 millioner DDR-borgere hadde sine mapper, dvs. at de ble overvåket. Det var et angiversystem der barn anga foreldre, ektefolk rapporterte på hverandre og kolleger spionerte på arbeidsplassen. I tillegg til de faste ansatte hadde Stasi tusener av såkalte uformelle agenter, personer som rapporterte til dem, enten for penger eller fordi de var blitt tvunget til det (IM – Inofficielle Mitarbeiter).

Hvis vi sammenlikner med nazitiden trengte Gestapo et langt mindre overvåkingsapparat. Det skyldtes at den tyske befolkning den gang stort sett sluttet opp om Hitler, mens det i DDR var mange som var misfornøyde med regimet selv om de fleste holdt det for seg selv.

Etter 1990 fikk alle tyskere, både i øst og vest, rett til å se sine mapper. Det var for mange et sjokk, og det har ført til en selvransakelseslitteratur og mange viktige filmer. En av dem, "De andres liv", fikk mange internasjonale priser og ble også vist i Norge. Den skildret et kjærestepar, han forfatter og hun skuespillerinne, som ble overvåket og presset av Stasi. Den viser også hvor "grisete" mange østtyske toppolitikere var. De utnyttet systemet til å

skaffe seg sex, samtidig som seksuell utpressing var vanlig når det skulle verves agenter.

Men "De andres liv" fikk blandet mottakelse blant østtyskerne. Mange mente filmen fortegnet livet i DDR, for de flest østtyskere levde et mer eller mindre normalt hverdagsliv der de også nøt fordeler av systemet, som barnehaver, musikkskoler, sport og kulturtilbud. Kvinner fikk utdannelse og deltok i arbeidslivet i en grad som var ukjent i Vest-Tyskland. Og det hersket en seksuell frigjorthet som ennå ikke hadde nådd Vest-Tyskland. Seksualundervisning i skoler og på TV var vanlig i DDR lenge før det slo igjennom i vest.

Dersom man aldri uttrykte kritikk, selv overfor nære venner og kolleger, kunne man leve et relativt normalt liv. For en hel generasjon av østtyskere er det en uutholdelig tanke at flere tiår av deres liv var bortkastet. Dette er den forståelige side av "ostalgien".

Var DDR en "urettsstat"?

Men "ostalgien" går enda lenger når representanter for DDR-regimet helt avviser at det var en politistat, eller som det heter: En stat der uretten hersket (Unrechtsstaat). Også mange som ikke hadde noe med Stasi å gjøre, ja, politikere som kom fra vest og fikk viktige posisjoner i øst, har hevdet at DDR ikke var noen "urettsstat". Ministerpresident (statsminister) Erwin Sellering i Mecklenburg-Vorpommern forsøkte seg våren 2009 med et slikt utspill og fikk støtte av mange. Han innrømmet at det var overgrep i DDR, men det var likevel ingen "total urettstat". DDR hadde etter Sellerings mening mange positive sider, og flertallet av østtyskere kan rett og slett ikke akseptere at alt bare var galt og negativt.

Men det var også noen fremtredende østtyskere som tok skarp avstand fra det de betraktet som forsøk på å gjøre DDR-systemet harmløst. Den sosialdemokratiske ministerpresident i Brandenburg, Matthias Platzek, avviste Sellering og sa at DDR er "død som en mus" (mausetot). Han tok avstand fra å romantisere fortiden, men pekte samtidig på at mange østtyskere nå var lei av å bli spurt om de hadde vært for eller mot regimet.

Klaus Schroeder, som leder et forskningsprosjekt ved Freie Universität i Berlin, sier til Der Spiegel at man undervurderer i hvilken grad østtyskerne identifiserer seg med DDR-regimet, og det er mye uvitenhet. Under halvparten av de unge østtyskere som ble spurt i undersøkelsen, visste at det ikke var demokratiske valg i DDR. Og de hadde ikke noe begrep om Stasi-terroren. De betraktet Stasi som en ganske normal hemmelig tjeneste.

Det mest oppsiktsvekkende i Schroeders undersøkelser er at unge østtyskere forsvarer sine foreldre mot anklager om at disse lukket øynene for uretten og overgrepene i DDR. I øst har man ikke den generasjonskonflikt som oppstod i vest da unge vesttyskere spurte sine foreldre og besteforeldre: "Hva gjorde du egentlig i nazitiden?" Unge østtyskere viser medlidenhet overfor sine foreldre, forteller Schroeder.

Hubertus Knabe, som er direktør for museet for Stasi-offer i Hohenschönhausen, sa til Der Spiegel at det absolutt ikke kan aksepteres at Stasi-systemet bagatelliseres. Det var 20 000 fanger i Stasi-leiren i Hohenschönhausen, og de ble behandlet like ille som fangene i de nazistiske leirene, bortsett fra at det ikke foregikk noen masseutryddelse av jøder, sigøynere og homofile. Knabe sier at når DDR-regimet er blitt bearbeidet og forstått like meget som naziregimet, kan man snakke om en ærlig holdning til fortiden.

Fortsatt avsløring av Stasi

En av dem som klarest holder fast på kravet om en full gjennomgang av det østtyske diktaturet, er Marianne Birthler som forvalter Stasi-arkivet. Hun vil absolutt ikke at det skal trekkes et glemselens slør over Stasi-agenter som spionerte på ektefeller, venner og kolleger. Birthler arrangerte en utstilling der en tidligere Stasi-agent ble avslørt med fullt navn. Han forsøkte å få retten til å forby utstillingen under henvisning til at hans privatliv var blitt krenket.

Dommeren sa at ytringsfriheten måtte komme foran kravet om beskyttelse mot avsløring. Det var en beslutning som Birthler hilste med glede. For nå kunne hun og andre fortsette arbeidet med å avsløre tidligere Stasi-agenter.

Det viste seg ganske snart at redaktører og journalister i Berliner Zeitung hadde arbeidet for Stasi, og at de hadde dekket rettssaken. Journalistene spionerte på alle og arrangerte fester hjemme hos seg selv for å lokke hemmeligheter ut av intetanende kolleger og venner.

Marianne Birthler er forhatt blant tidligere Stasi-offiserer. Mange av dem dukker opp når det holdes møter med ofrene for Stasi-terroren. De forstyrrer sammenkomstene og kommer med stygge tilrop. Disse tidligere Stasi-offiserene er organisert i to foreninger der de møtes for å snakke om det de mener er en ærerik fortid. De kan ikke innrømme at det ble gjort noe galt den gang.

Jeg har møtt en av disse som kunne fortelle at når de gamle kamerater skålte med hverandre, ropte de i kor: "Es lebe der Sosialismus. Hoch! Hoch! Hoch!"

Stasi var profesjonell

Men Stasi var ikke bare en primitiv og brutal organisasjon som ikke vek av veien for å bruke torturmetoder. Utenlandsetterretningen ble regnet som en av de mest profesjonelle under den kalde krigen. Da Markus Wolf, som selv var jøde, besøkte Israel, fikk han ros av fagkolleger i den israelske etterretningstjenesten Mossad.

Det fantes knapt den hemmelighet i Vest-Tyskland som ikke Stasi avslørte, bortsett fra visstnok Helmut Kohls vekt før og etter at han hadde vært på slankekur i et østerriksk kurbad. Stasi infiltrerte det vesttyske forsvaret og NATO, og de kjøpte politikere og fikk dem til å stemme slik Øst-Berlin ønsket. På den måten unngikk Willy Brandt et mistillitsvotum i Forbundsdagen, en sammenheng SPD-lederen selvsagt var helt uvitende om.

Senere viste det seg at Stasi hadde plassert en toppagent i Willy Brandts sekretariat, Günter Guillaume. Guillaume ble nesten som et familiemedlem og fulgte Brandt over alt, også på ferie i Norge. Dersom østtyskerne virkelig hadde ønsket å beholde Willy Brandt, hadde de neppe opptrådt slik. Stasi snublet i egne ben.

Dessuten vet vi fra sovjetiske arkiver at Ulbricht i 1961 sa til Krusjtsjov at

han heller ville ha Adenauer enn Brandt som statsminister i Vest-Tyskland. Det var lettere for østtysk propaganda å fremstille Adenauer som en kaldkriger, og dessuten var Brandt for godt orientert om forholdene i DDR. Han var en farligere motstander enn Adenauer, mente Ulbricht.

Da Stasi skjøt Benno Ohnesorg

I 2009 kom det frem at Stasi hadde infiltrert politiet i Vest-Berlin og at det var deres agent, Karl-Heinz Kurras, som avfyrte det dødelige skudd mot student Benno Ohnesorg da Sjahen av Persia besøkte Berlin i 1967. Ohnesorgs død utløste studentprotester som etter hvert ble stadig mer voldelige og til slutt omfattet de fleste vesttyske byer og Vest-Berlin.

Det er umulig å si om akkurat dette skuddet var planlagt, men vi vet at Stasi oppmuntret de terrorister som brøt ut av den øvrige protestbevegelse. Disse lot Stasi uhindret passere murgrensen, og de levde beskyttet i DDR i perioder. De ble utstyrt med våpen og sprengstoff før de dro tilbake til "operasjonsområde Forbundsrepublikken".

Den kjente tyske filosofen Jürgen Habermas advarte samme dag Ohnesorg ble drept studentene mot å fortsette med provokasjoner overfor staten, fordi det kunne ende i terror- og antiterrortilstander som ville true det vesttyske demokratiet. Habermas var forutseende, og det store flertall av vesttyske studenter fulgte hans råd. Rudi Deutschke som selv ble offer for en attentatmann, gikk aldri inn på terroristenes linje.

Die Linke som kommunistenes arvtager

"Ostalgien" fikk etter hvert politiske konsekvenser, i det mange misfornøyde samlet seg i et nytt parti som senere gikk inn i sammenslutningen Die Linke – venstrepartiet. Kjernen i Die Linke i øst kom fra kommunistpartiet - SED (Sosialistische Einhetspartei Deutschlands), men de trakk også til seg andre grupper som ikke hadde hatt noe med DDR å gjøre. Mange unge sluttet seg til Die Linke fordi både sosialdemokratene og De grønne ikke var radikale nok for dem. Noen av dem var så radikale at de sikkert ville ha havnet i fengsel i DDR, for det var bare i navnet og ikke i gavnet at de østtyske kommunistledere var for revolusjonshelten Rosa Luxemburg. Skriftene til den unge Marx var forbudt i DDR som i Sovjetunionen.

Die Linke er i dag en viktig politisk maktfaktor i øst og har også slått igjennom i vest. De hadde i delstatsvalgene i august 2009 fremgang ikke bare i østtyske Thüringen, men også i Saarland der de ble ledet av Oskar Lafontaine, som brøt med sosialdemokratene på grunn av personlig rivalisering og politisk uenighet med forbundskansler Gerhard Schröder. SPD samarbeider med Die Linke i delstatene, men har foreløpig ikke villet gjøre det på forbundsplanet.

Det er mange innebygde motsetninger i Die Linke og det kan komme til splittelse i fremtiden. Die Linke kan slett ikke sidestilles med det norske SV. SV har riktig nok elementer av Die Linke i seg, men er mer påvirket av De grønne og sosialdemokratenes venstrefløy.

Vekst med mange tapere

Etter en innledningsfase med mye famling og mange sosiale tapere kom den økonomiske utvikling i det meste av Sentral- og Øst-Europa i gang. Mange av disse stater opplevde en vekst som var imponerende også sett vestfra. Ikke minst takket være EU-midler moderniserte disse land sitt veinett, og det ble også satset stort på annen infrastruktur. Kjøpekraften økte og moderne kjøpesentra i superklassen grodde opp som paddehatter. Slike kjøpesentra i Polen, Tsjekkia, Ungarn og Slovakia ligger i dag ikke tilbake for det man kan finne i vest.

Lave lønninger og meget gunstige lån gjorde at mye vestlig industri flyttet østover. Det gjaldt ikke minst bilindustrien som etablerte seg blant annet i Slovakia i en slik grad at man talte om "det nye Detroit".

Men så kom finanskrisen i vest, og denne kunne ikke unngå å gi svært negative utslag i øst. Mange fabrikker flyttet på ny, denne gang enda lenger mot øst der lønningene var enda lavere og de fikk bedre betingelser. For eksempel flyttet den internasjonalt kjente reiseeffektprodusenten Samsonite opprinnelig fra Belgia til Slovakia. Nå er Samsonite igjen på flyttefot.

Mye av krisen i øst ble altså utløst av kapitalismens krise i vest. Vestlige banker var direkte uansvarlige i måten de prakket store lån på sentral- og østeuropeerne. Østerrikske banker har nå nesten 300 milliarder euro

utstående i øst. Det er nesten like mye som Østerrikes nasjonalbudsjett. Svenske banker har store problemer fordi de har vært for uansvarlige med å gi lån til de baltiske land, særlig Latvia. Ungarerne er nedsyltet i gjeld fordi det aldri var nei i munnen til vestlige bankfolk.

Hvert eneste land i øst har store problemer, men ingen av dem er like. De må betraktes og behandles individuelt. Det har som The Economist skrev "ingen hensikt å putte overopphetede Latvia, kaotiske Ukraina og det gjeldstyngde Ungarn i samme sekk".

Det har Verdensbanken, Det internasjonale pengefond (IMF) og The European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) forstått, og derfor er krisen i øst blitt noe mildnet ved varierte tiltak. Det tillates i en overgangsperiode større underskudd på statsbudsjettet enn normalt, og de tre institusjoner ga vanskeligstilte vestlige banker hjelp. Men samtidig vegrer vesteuropeiske politikere seg for å "kjøpe ut" (bail out) banker og andre finansinstitusjoner som er kommet i vanskeligheter på grunn av uansvarlige lån til Sentral- og Øst-Europa.

Tenker først på sine egne

Tysklands forbundskansler Angela Merkel gjorde det helt klart at hensynet til egne velgere kommer før sentral- og østeuropeerne. Å sikre egne arbeidsplasser er viktigere enn å bekjempe den økende ledighet i øst. Den samme holdning møter vi i andre vesteuropeiske land.

I øst klages det over at det "gamle" Europa vender "det nye" ryggen. Store velgergrupper i Sentral- og Øst-Europa er blitt desillusjonerte. Menge føler at de er blitt urettferdig behandlet av Vesten; de er blitt latt i stikken av de rike fettere i vest.

Jeg har på reiser i Sentral- og Øst-Europa den siste tiden møtt følgende holdning:
Dere fikk oss til å tilpasse oss et demokratisk og markedsorientert system, og det skjedde med store anstrengelser og forsakelser fra vår side. Men så oppdager vi at det ikke fungerer, og i denne situasjon er det ikke mye hjelp å få fra dere. Vi er faktisk blitt lurt.

Mine samtalepartnere glemmer at det i vest tok generasjoner å befeste demokratiet og markedsøkonomien, og dette er fortsatt heller ikke perfekt hos oss. De overser at de 20 år som er gått siden Berlinmurens fall er en kort periode, historisk sett.

Mangler debattkultur

Jeg er fast leser av Eurozine som er et storstilt samarbeid mellom 74 tidskrifter i 34 land, med oversettelser til tilgjengelige språk slik at alle som kan lese engelsk, tysk, fransk eller spansk får noe ut av det. Det oversettes også til mindre språk. Dette er et europeisk debattforum helt uten sidestykke.

Men sjefredaktøren for Eurozine, svenske Carl Henrik Fredriksson, understreker hver gang jeg hører eller leser ham at i det østlige Europa i dag er det slik at de krav vi i vest stiller til den offentlige debatt slett ikke oppfylles. Dermed får man ikke en kunnskapsbasert og redelig debatt, og feltet overlates til populister med enkle utspill. Fredriksson har mange eksempler på det.

Ett eksempel jeg husker godt er en diskusjon med tidligere polske solidaritetsintellektuelle om hvorfor man i øst ikke viste forståelse for eller solidaritet med de i vest om kjempet mot den amerikanskledede Irak-krigen. Jeg ble møtt med det syn at George W. Bush hadde rett selv om han tok feil og hele invasjonen baserte seg på etterretningsmessig juks. Han avsatte jo en slem diktator, og ville innføre demokrati og markedsøkonomi i Midt-Østen.

Da jeg innvendte at flertallet av befolkningen i Polen, Tsjekkia og Ungarn var imot deltagelse i Irak-krigen, fikk jeg det svar at regjeringene ikke kunne ta hensyn til folkemeningen i så kompliserte spørsmål. Dette var i land der bevegelser som Solidaritet og Charta 77 hadde kjempet for sannhet og mot løgn.

Det er i øst oppstått et demokratisk etterslep som vi i vest ikke skal hovere over, siden vi har fenomener som Østerrikes Jörg Haider og Italias Silvio Berlusconi, som ifølge den bulgarske analytikeren Ivan Krastev i The

Economist er blitt en modell for mange. Middelstanden frykter tap av arbeidsplasser og økonomisk tilbakegang og blir protestvelgere, tiltrukket av populistiske partier og folkeforførere. Krastev mener at den politiske elite i de sentral- og østeuropeiske land vil gjøre alt for å beholde makten og unngå fengsel – etter Berlusconi-modellen. Det er mitt inntrykk at den i urovekkende grad vil spille på populisme og nasjonalisme.

Slovakisk–ungarske problemer

Det har vi sett i både Slovakia og Ungarn siden sommeren 2009. Slovakia nektet Ungarns president, Laszlo Solyem, adgang til riket. Han kom ikke lenger enn til midt på grensebroen over Donau. Slovakene hevdet Solyem var en fare for deres sikkerhet. Dette skjedde mellom to Schengen-land til tross for at man ikke kan nekte borgere av et annet medlemsland eller noen som er sluppet inn i Schengen-området adgang.

Den slovakiske regjeringsbeslutning har mye med interne politiske forhold å gjøre. Den smarte statsminister Robert Fico, som kaller seg sosialdemokrat, men egentlig er en rendyrket populist, griper gjerne til slike ting når han har andre problemer. Og problemet for Slovakia er, som jeg har vært inne på, at den internasjonale økonomiske krise også rammer dette landet hardt og skaper høyere ledighet. Ved å spille på nasjonalistiske og etniske strenger håper Fico å avlede oppmerksomheten fra reelle problemer.

Tidligere sommeren 2009 vedtok regjeringen i Bratislava en ny språklov som gjorde det ulovlig å bruke ungarsk i alle offentlige sammenhenger, også i områder med en dominerende ungarsk befolkning. Den ungarske minoritet utgjør 10 prosent av Slovakias 5,4 millioner. De som bryter loven kan få en bot på opp til 5000 euro (nesten 45 000 norske kroner), og det er ikke småpenger i Slovakia. Loven er blitt klaget inn for både EU og FN.

Men ungarerne er på sin side ikke uskylder. I de ungarskspråklige grenseområder er det enkelte som opptrer som de herrefolk de engang var da slovakene ble undertrykt og diskriminert fra Budapest, og Bjørnstjerne Bjørnsons protestartikler ble lest over hele Europa. Men Bjørnson ville ikke bli tatt til inntekt for nasjonalistiske slovaker som ville diskriminere ungarskspråklige.

Ungarernes problem

Ungarernes psykologiske problem er at de aldri har klart å akseptere at de ved freden i Trianon i 1920 mistet to tredjedeler av sitt areal og en tredjedel av sin befolkning. Men de opportunistiske og diplomatisk dyktigere rumenere fikk full pott. I annen verdenskrig brøt rumenerne med Tyskland helt på slutten og fikk dermed en annen behandling av seiersmaktene enn Ungarn, selv om begge ble innlemmet i den sovjetiske maktsfære.

Etter den annen verdenskrig fikk også Tsjekkoslovakia områder som var ungarske. Derfor godtar ikke Budapest den såkalte Benes-doktrinen om fordrivelse av sudettyskere og ungarere. Dette kritiseres skarpt i Bratislava.

I dag bor det fem-seks millioner ungarere i utlandet, tre-fire millioner av dem i Slovakia, Romania, Ukraina og Serbia. Joszef Antall som var den første ikke-sosialistiske regjeringssjef i Ungarn etter 1989, kom med den kontroversielle uttalelse at han var statsminister også for alle ungarere i utlandet. Da Viktor Orban var statsminister i 2001, gikk han i sin tale på nasjonaldagen inn for "gjenforening av den ungarske nasjon over alle grenser". Slike revisjonistiske utsagn måtte vekke reaksjoner i nabolandene. Orban er i dag i opposisjon og fører en meget populistisk og nasjonalistisk retorikk som kanskje gir ham regjeringsmakt etter neste valg.

Det var heller ikke særlig klokt av president Solyom å legge sitt planlagte besøk i Slovakia så tett opp til 21. August, årsdagen for den sovjetledede Warszawapakt-invasjon av Tsjekkoslovakia i 1968. Da deltok ungarske, men ikke rumenske styrker. Selv ikke en president som skal være hevet over partipolitikken, er helt upåvirket av den sterke høyredreining i ungarsk politikk.

Ungarske høyreekstremister

Særlig urovekkende er fremgangen den høyreekstremistiske garden Jobbik har hatt i den senere tid. De klær seg, snakker og opptrer som den fascistiske Jerngarden som under den annen verdenskrig hjalp Eichmann med å deportere 400 000 ungarske jøder til gasskamrene i det okkuperte Polen. I valgene til Europaparlamentet fikk Jobbik hele 15 prosent av stemmene.

Jobbik-folkene har utpekt sigøynerne (Romafolket) som mål for sine angrep. Ikke bare driver de en meget ondsinnet propaganda mot sigøynerne som de vil kaste ut av landet. Det står også Jobbik-folk bak mord på sigøynere i den senere tid. Fire er arrestert og myndighetene har forbudt sammenkomster av Jobbik-garden, men den møter adskillig sympati i befolkningen.

Men det sosialdemokratiske regjeringspartiet er sterkt svekket på grunn av sin kompromitterende kommunistiske fortid og strenge innstramningstiltak som har rammet pensjonister, syke og studenter. Jobbik får også tilslutning i arbeiderklassen som frykter nedgang i levestandarden og tap av sosiale goder. Heller ikke middelklassen er immun for Jobbiks propaganda, særlig deres aksjoner mot sigøynerne som ungarere flest betrakter som arbeidssky snyltere og småkriminelle.

Men slik er det i hele Sentral- og Øst-Europa for tiden. Sigøynerne er den mest utsatte gruppen fordi de er hardest rammet av omleggingen av nasjonaløkonomien etter kommunismens fall. De får ikke lenger arbeid i industrien, og deres tjenester trengs heller ikke i samfunnet for øvrig. I Bucuresti møtte jeg sommeren 2009 en velutdannet, sympatisk jente som sa at hun skulle ha ønsket at diktatoren Ceausescu hadde fått leve litt lenger slik at han kunne ha gjort slutt på alle sigøynere i Romania. Hun skjønte over hodet ikke at jeg reagerte på en så horribel uttalelse.

Problemet er at i de økonomiske nedgangstider som nå preger Sentral- og Øst-Europa, trengs det syndebukker. Det er en situasjon som er som skapt for populistiske misnøyepolitikere. Det trengs enkle syndebukker, som det er lang tradisjon for i denne del av Europa. Det kan være en etnisk minoritet, og da peker sigøynerne seg spesielt ut.

Men ungarere i Slovakia og Romania er også lette å bruke som syndebukker, så vel som slovaker og rumenere i Ungarn. I Tsjekkia er tyskere nyttige syndebukker, og det er også en viss skepsis til polakkene etter at de utnyttet situasjonen i 1939 og grafset til seg en liten del av Tsjekkoslovakia.

Antisemittisme uten jøder

Men jødene går heller ikke fri, selv om det ikke er så mange av dem igjen i Sentral- og Øst-Europa og den fargerike jiddishkulturen som "Spellemann på taket" er hentet fra ble ødelagt av Hitler og Stalin. Men som Elie Wiesel har påpekt, det finnes antisemittisme uten jøder. I Polen, som før den annen verdenskrig hadde den aller største jødiske befolkningsgruppe i hele Europa, er det nesten ingen jøder tilbake. Men likevel finnes det ultrareligiøse og nasjonalistiske grupper som spiller på jødehat, blant annet den katolske radiostasjonen Radio Marja som selv Vatikanet forgjeves har forsøkt å gripe inn mot.

Ungarn har i dag den største jødiske befolkning i Sentral- og Øst-Europa. Den bor i byer, særlig i Budapest og er overrepresentert i de såkalte frie yrker. Både i Ungarn og Polen er det mange som hevder at jødene har skylden for den kommunistiske terroren etter 1945, ja, at det var de som stod bak Bolsjevikrevolusjonen i Russland i 1917. Konspirasjonsteorier flyter fritt i dagens Sentral- og Øst-Europa. De florerer særlig når det går dårlig i økonomien og det oppstår samfunnsproblemer som egentlig har rasjonelle forklaringer. Igjen hører man gammelt nazistisk tankegods som at "jøden har skylden for alt" og "jøden er vår ulykke".

Forspillet i Polen og Ungarn

Skuffelsen og misnøyen i Sentral- og Øst-Europa kan ikke forstås fullt ut om vi ikke tar med den rolle Polen og Ungarn hadde i forspillet til begivenhetene i november 1989. I motsetning til hva de fleste tror var det ikke i Berlin at øst-vest-grensen først ble åpnet. Det var i Ungarn og Polen at det kommunistiske system ble tidligst og sterkest undergravet.

Polakkene var de første til å oppheve reiseforbudet som irriterte mange mennesker i øst. Dersom de hadde fått reise fritt til andre land, hadde nok mange flyktet, men kanskje de fleste hadde kommet tilbake fordi de følte sterkere tilhørighet til det område og det land de var født og hadde vokst opp i. DDR passer imidlertid ikke til denne beskrivelsen fordi Tyskland var et delt land og Vest-Tyskland var som en sterk magnet av tiltrekning for østtyskerne. Mange hadde dessuten familie og nære venner i vest.

Den ungarske medvirkning til åpningen av Jernteppet ble markert med store festligheter i Budapest i juli 2009. Jeg var der som eneste representant for Norge siden jeg var blitt tildelt Den ungarske frihetsmedaljen av 1956 for utgivelsen av diktsamlingen "Til Ungarn", som ungarske flyktninger oppfattet som et viktig åndelig håndslag til dem i en vanskelig situasjon.

Det var en storslått begivenhet der stats- og regjeringsledere fra hele Europa, med Norge blant de få unntagelser, var representert. Man feiret at Ungarn 20 år tidligere hadde klippet hull i Jernteppet og hadde latt tusener av østtyske flyktninger passere.

Denne viktige handling ble offisielt bekreftet ved at den ungarske utenriksminister Gyula Horn og hans østerrikske kollega Alois Mock klippet hull i piggtråden på grensen. Men på det tidspunkt var det så lite igjen av den ungarske del av Jernteppet at de måtte raske sammen det de kunne finne av piggtråd.

Allerede flere måneder i forveien var den piggtråd- og minelagte grensen blitt avviklet, fordi den hadde forfalt og det var for dyrt å fornye den. Da måtte den ungarske regjering ha stilt hard valuta til rådighet, for den spesielle piggtråd og annet grenseutstyr kunne på dette tidspunkt bare fås i vest. Det nektet regjeringen i Budapest å gjøre.

For sikkerhets skyld hadde statsminister Miklos Nemeth orientert Gorbatsjov, og han hadde ingen innvendinger. Han hadde mer enn nok med sine egne problemer og forstod kanskje ikke rekkevidden av det som skjedde i Ungarn. Når Gorbatsjov hadde gitt sin godkjennelse, var det lite de østtyske ledere kunne gjøre, selv om de var rasende og beskyldte ungarerne for forræderi mot sosialismens sak.

Stasi-agenter som var til stede i Ungarn og i Praha, der østtyske flyktninger senere denne sommeren strømmet inn i den vesttyske ambassaden, kunne intet gjøre. Samtidig som tusener av østtyskere kom seg over grensen til Østerrike, ble flyktningene i Praha plassert i forseglede spesialtog som skulle gå til Vest-Tyskland etter først å ha vært innom DDR. Der ble alle fratatt sine østtyske pass. De var ikke lenger DDR-borgere.

Polen var først

Men før de dramatiske begivenheter på den ungarsk-østerrikske grense og i Praha skjedde det noe viktig i Polen, og det mente polakkene ikke måtte glemmes i et jubileumsår da åpningen av Berlinmuren sto i fokus. 4. Juni 1989 ble det inngått en avtale mellom den polske parti- og regjeringsledelse og den uavhengige, men fortsatt forbudte fagbevegelsen Solidaritet. Det var resultatet av den såkalte Rundebordskonferansen som hadde pågått siden begynnelsen av april.

Ved det runde bord satt Solidaritetsledere som hadde vært fengslet eller kom opp fra undergrunnen, og de som hadde innført "krigstilstanden" og hadde forfulgt og fengslet dem. Solidaritet hadde fått aktiv hjelp fra Ronald Reagans USA, mens støtten fra de vesteuropeiske land var mer halvhjertet. Det har polakkene ikke glemt.

Regimet gikk med på delvis frie valg til parlamentet, Sejmen. 35 prosent av representantene skulle velges fritt, mens kommunistene og deres forbundsfeller skulle ha 65 prosent. Resultatet ble oppsiktsvekkende. Ikke-kommunistiske representanter fikk de aller fleste av de 35 som var frie. Regimet måtte innrømme at det ikke lenger hadde befolkningens tillit, noe det i realiteten ikke hadde hatt på mange år.

En tragisk skikkelse

Den tidligere redaktør av Polityka, Mieczyslaw Rakowski, kjente jeg siden 1960-tallet, den gang han var mer kritisk og innså at det gikk mot slutten. Men så ble han statsminister og tilpasset seg. Mens han fremdeles var uavhengig, var jeg med ham til hans hytte ved de Masuriske sjøer. Der lot han meg se et hemmelig, meget kritisk dokument. Rakowski sa det gikk ad undas dersom det fortsatte i samme spor. Han var meget pessimistisk.

Rakowski ble en tragisk person som ble strengt bedømt av ettertiden. Solidaritetsfolkene kunne aldri tilgi ham, selv om de forhandlet med ham, gikk på kneipe sammen etterpå og drakk med ham. Slike tilfeller var det mange av i Polen, mennesker som befant seg i gråsoner. Situasjonen var den samme i de andre østlandene. De virkelige helter var et lite mindretall, selv om folkemassene viste sin vilje og styrke ved å streike og demonstrere.

Valgene sommeren 1989 ble slutten for Rakowski og hans likesinnede. Polen fikk sin første ikke-kommunistiske statsminister i etterkrigstiden, hvis man ser bort fra eksilregjeringen i London. Det var den katolske Tadeusz Mazowiecki som nøt stor respekt i vide kretser. Senere fikk Polen sin første ikke-kommunistiske president, fredsprisvinneren og Solidaritetslederen Lech Walesa. Under denne dramatiske utvikling ble Rakowski og hans likesinnede satt på et sidespor.

Det begynte i Gdansk

Selv om Walesas motstandere på høyresiden i polsk politikk har forsøkt å mistenkeliggjøre ham, med ikke-dokumenterte påstander om at han var agent for kommunistene, så er han det fremste symbol for den kamp som polske arbeidere førte og som ga så oppsiktsvekkende resultater i 1989. At Walesa senere ble perifer i polsk politikk, endrer ikke noe ved dette faktum.

20-årsjubileet for disse viktige begivenhetene ble høytidelig markert i begynnelsen av juni 2009. Det skulle egentlig ha funnet sted i Poznan og Gdansk, der det begynte, men måtte flyttes til Krakow fordi arbeiderne på kysten truet med nye streikeaksjoner, og høyreradikale og klerikale kretser ville lage bråk. I Gdansk var arbeiderne sinte fordi de mente regjeringen hadde gjort for lite for å redde arbeidsplassene. Det var på skipsverftet der at Solidaritet oppstod. Festlighetene i Krakow ble avviklet uten noe som helst dramatikk, med forbundskansler Angela Merkel sittende ved siden av Lech Walesa.

Det nye Polen

Jubileumsfestlighetene i 2009 ble også forstyrret ved at den ene av Kaczynski-tvillingene fortsatt var president mens den andre hadde måttet gi fra seg statsministerposten til den liberale Donald Tusk. President Kaczynski var så smålig at han ikke engang inviterte Walesa da de feiret gjenopprettelsen av den polske stat etter den første verdenskrig.

Tusk var det unge Polens håp og nøt stor respekt blant forretningsfolkene. Den galskap som kunne prege Kaczynski-styret, ga et uheldig bilde av Polen som forrykt og tøvet, men i virkeligheten var polakker flest realistiske og fornuftige. Økonomien gikk bra til tross for stats- og regjeringsledelsen.

Økonomer og forretningsfolk brydde seg ikke om politikernes ideologiske krumspring. De tenkte praktisk og konkret.

Resultatet var at Polen fikk en betydelig økonomisk vekst, og mange polakker som hadde søkt arbeid i utlandet vendte nå tilbake. Finanskrisen fra 2008-2009 satte en foreløpig brems på denne oppsvingen, men utsiktene for Polen er slett ikke dårlige. Polen har fortsatt den høyeste økonomiske veksten av alle de nye EU-stater og hevder seg også godt i forhold til de gamle medlemslandene.

Kjempet for andres frihet

Skal man forstå polske holdninger må vi huske på at polakkene i nesten hele sin historie har kjempet ikke bare for sin egen, men også for andre folks frihet. Polakkene slåss på de revolusjonæres side i den amerikanske uavhengighetskrig mot britene. Polakker kjempet heroisk i den andre verdenskrig – i Tobruk, Monte Cassino, Arnhem og Normandie. De var også i Narvik i 1940. I mange polske byer har jeg stanset opp ved krigsminnesmerker og Narvik har alltid vært nevnt.

Men vestmaktene sviktet etter polakkenes mening mange ganger, og spesielt under Warszawa-oppstanden i 1944. Og de sviktet på ny etter 1945 da Moskva innsatte en marionettregjering. For polakkene stod Jalta alltid som det store forræderi, selv om den nye grensen mellom øst og vest som ble Jernteppet var et resultat av krigens gang. Det var så langt vestover Den røde arme trengte, og slik ble skillelinjene etter noen små revisjoner mellom amerikanerne og russerne.

Polakkene følte i likhet med andre folk i Sentral- og Øst-Europa at de var blitt løsrevet fra den kulturelle og historiske sammenheng de egentlig hørte hjemme i. Polakkene mente de var europeere så gode som noen. Med NATO- og EU-medlemskap kom de hjem til Europa

En ensom kamp

Det var en ensom kamp polakkene førte siden de i 1956 lyktes å løsrive seg litt fra Moskva. Russerne intervenerte ikke militært i Polen i motsetning til i Ungarn. Men Gomulka, som sovjetlederne opprinnelig var skeptisk til,

viste seg å bli mer Moskvatro enn polakkene hadde ventet, og som hans rivaler i den polske partiledelse trodde.

Da innenriksminister, general Mieczyslaw Moczar, utfordret Gomulka i 1967, var det nettopp dette han utnyttet for å få støtte i maktkampen blant vanlige polakker. Han våget ikke å peke ut Moskva direkte, men brukte jødene som syndebukker. Dette spill gjennomskuet imidlertid russerne. Gomulka vant, men måtte gå av noen år senere av helt andre grunner.

Det var polakkene selv, og ikke vestlig etterretning, som kjempet mot Gomulka-regimet slik at det til slutt falt sammen og ble erstattet av et nytt, men fortsatt kommunistisk styre, som ga inntrykk av å satse mer på forbrukskvarer. Men det gikk galt, og det måtte gå galt, for selve systemet var så umulig at selv enorme lån fra Vesten ikke klarte å redde det.

I kampen mot kommunistene og Moskva fikk polakkene hjelp av at det ble valgt en polsk pave, Johannes Paul II, men egentlig måtte de stole på seg selv. Og de betalte en høy pris for det. Dette er et historisk perspektiv som forklarer mye av de polske holdninger i 2009.

Bedre i NATO og EU enn utenfor

Min konklusjon er at utviklingen i Sentral- og Øst-Europa etter 1989 ikke har gått slik som befolkningen hadde håpet på, men det var sannsynligvis heller ikke mulig. Mange av forhåpningene var helt urealistiske. Kanskje burde EU ha ventet med å ta inn stater som Romania og Bulgaria inntil de hadde gjort mer i kampen mot korrupsjon. Disse to land slappet av i sine antikorrupsjonsbestrebelser straks de var blitt opptatt i EU. Også andre sentral- og østeuropeiske land har latt være å oppfylle de forpliktelser de påtok seg, og mange tror EU bare er en honningkrukke de kan forsyne seg av.

Men dersom disse land ikke var blitt innlemmet i det vestlige fellesskap er jeg overbevist om at situasjonen ville ha vært mye verre. Da ville vi sannsynligvis ha fått langt mer nasjonalistiske regimer i Sentral- og Øst-Europa, og det ville kanskje ha forekommet etnisk rensning. Grense- og minoritetskonflikter kunne ha utviklet seg til noe enda verre. Vi kunne ha fått en balkanisering av Sentral- og Øst-Europa.

NATO og EU har gjort forholdene mer stabile enn de kanskje ellers ville ha vært. Og forholdet til Russland ville ha blitt enda mer komplisert, selv om de russiske ledere aldri har forsonet seg med at NATO ble utvidet så langt østover. Selv om særlig EU-utvidelsen har gitt regjeringer og befolkning i vest større utfordringer, så er det tross alt bedre å ha alle disse land innenfor enn utenfor. Jeg slutter meg til den oppfatning den amerikanske Europa-ekspert Ronald D. Asmus ga uttrykk for i en artikkel i Foreign Affairs i februar 2008:

"Hadde NATO og EU ikke handlet, ville Europa i dag ha vært et mer rotete, mindre stabilt og mer innadskuende sted. Og USA ville ha hatt enda færre allierte til å amøte kriser utenfor Europa ...".

Det vestlige Balkan, Georgia, Ukraina og den større Svartehavsregionen er mindre stabil og mer risikofylt i dag enn Sentral- og Øst-Europa var for ti år siden, for ikke å tale om i dag. Det sier mye om hvor viktig NATO- og EU-medlemskap har vært for disse land.

Litteratur:

Davies, Norman: God`s Playground. A History of Poland , I og II, Oxford 1981.
Davies, Norman: Ring `44. The Battle for Warszaw. London 2003.
Dubcek, Alexander: En selvbiografi. Oslo 1993.
Havel, Vaclav: Fassen Sie sich bitte kurz. Hamburg 2007.
Hronsky, Mariàn: The Struggle for Slovakia and the Treaty of Trianon. Bratislava 2001.
Gerner, Kristian: Centraleuropas historia. Stockholm 1997.
Johansen, Jahn Otto: Hjem til Europa? Oslo 2004.
Johansen, Jahn Otto: Kald krig og varme vennskap. Oslo 2000.
Johansen, Jahn Otto: Tsjekkoslovakias skjebnetime. Oslo 1968.
Johansen, Jahn Otto: Central Europe - Hope or Problem for the New Europe.
I Patriotizmus a Sovinizmus, Bratislava 2007.
Judt, Tony: Postwar. A History of Europe Since 1945. New York 2005.
Krejci, Oskar: Geopolitcs of the Central European Region. Bratislava 2005.
Lendvei, Paul: Die Ungarn. München 1999.
Lendvai, Paul: Reflexionen eines kritischen Europäers. Wien 2005.
Modrow, Hans: Ich wollte ein neues Deutschland. Berlin 1998.
Nowakowski, Marek: Polen: Krigstilstand. Oslo 1982.
Paquè, Karl-Heinz: Die Bilanz. Eine wirtschaftliche Analyse der Deutschen Einheit.
München 2009.
Platzeck, Matthias: Zukunft braucht Herkunft. Berlin 2009.
Rakowski, Mieczyslaw: Es began in Polen. Hamburg 1995.
Seim, Jardar: Øst-Europas historie. Oslo 1994.
Seim, Jardar: Øst-Europa etter Murens fall. Oslo 1999.

Tidligere publikasjoner i denne serien:

1-09 **Robert Egnell**
Between Reluctance and Necessiy: The Utility of Military force in Humanitarian and Development Operations

5-08 **Stephen Cornish and Marit Glad**
Civil-military relations:
No Room for Humanitarianism in comprehensive approaches

4-08 **Jahn Otto Johansen**
Tsjekkoslovakia - 40 år etter

3-08 **Dr. Anneli Ute Gabanyi**
The Republic of Moldova and NATO – an Ambiguous Relationship
Dr. Eugene Kogan
Israel-NATO: Where to?
Dr. Vitaliy Begma and Igor Taburets
Ukraine-NATO military cooperation

2-08 **UK Chief of Defence Staff, Air Chief Marshal Sir Jock Stirrup**
Hearts, minds and guns: the Role of the Armed forces in the 21st Century

1-08 **Kadett Tomas Bakke**
Krav til fremtidens forsvar sett fra unge offiserers ståsted

7-07 **Liana Jervalidze**
Threats to the Progress of Democracy and Long Term Stability in Georgia

6-07 **Sigrid Redse Johansen**
Militærmaktens særtrekk i moderne konflikter

5-07 **Rolf Magnus Holden**
EU-staters varierende bidragsvilje til militær intervensjon
Asle Toje
Norge i et Sikkerhetspolitisk Dilemma

4-07 **Lars van Dassen and Morten Bremer Mærli**
Defence as the Best Offence?
Missile Defences and Nuclear Non-Proliferation

3-07 **Jahn Otto Johansen**
Putins russland - Partner eller utfordrer?

2-07 **Jakub M. Godzimirski**
Energy and Identity – Readings of Shtokman and NEGP

1-07 **Christopher Coker, LSE**
NATO and the Dialogue of Civilisations
Ivar Engan
NATO planlegger å være relevant – også i fremtiden

7-06 **Jahn Otto Johansen**
Putins Russland og utenverdenen

6-06 **Jahn Otto Johansen**
Ungarn 1956 – Et 50-årsminne

5-06 **Ambassadør Kai Eide**
NATO Foran toppmøtet i Riga

4-06 **Ole Gunnar Austvik**
Oil and gas in the high north - A perspective from Norway
Keith Smith
Russian energy policy and its challenge to western policy makers

3-06 **Minister of Foreign Affairs Jonas Gahr Støre**
Old Recipes in a New World? The Challenges of Multilateralism in the 21st century
Sir Frank Berman
The role of international law for the maintenance of peace and security

2-06 **Jan Erik Grindheim**
EUs sikkerhetspolitiske rolle i internasjonal politikk

1-06 **Kristian Åtland**
Fra "Kursk" til "Priz": Ubåtredning som internasjonalt samarbeidsområde

www.atlanterhavskomiteen.no

B ØKONOMI ÉCONOMIQUE
NORGE
P.P.
DISTRIBUERT AV POSTEN NORGE

Om forfatteren

Jahn Otto Johansen (født 3.mai 1934 i Porsgrunn) er utenrikskommentator og forfatter. Johansen tok artium i 1953 og studerte deretter ved Universitetet i Oslo. Han gjennomførte Forsvarets russiskkurs, og var siden Rockefeller-fellow (1961-62) i studier av sovjetiske og østeuropeiske forhold i Warszawa, Moskva og USA.

Johansens journalistkarriere startet med jobb som frilansjournalist i Porsgrunns Dagblad i 1949. Han innledet en lang karriere som utenrikskorrespondent i 1956, den gang for Morgenposten. Han var NRKs Moskvakorrespondent fra 1975 til 1977, og returnerte i 1977 til Norge for å overta stillingen som sjefsredaktør i Dagbladet, en stilling han hadde frem til 1984. Han var NRKs Washingtonkorrespondent (1985-1990), og var deretter utenrikssjef i NRKs nyhetsavdeling fra 1966-1975 og fra 1990, frem til han overtok som Berlinkorrespondent fra 1995 til 2000.

Han har skrevet et sekstitalls bøker om Midtøsten, jødisk kultur, antisemittisme, USA, Kina, Finland, Sovjetunionen/Russland, Sentral- og Øst-Europa, om norske og internasjonale kunstnere, sjømatkultur og debattbøker om mediene. Johansen har forelest ved en rekke universiteter i Skandinavia og USA.

Jahn Otto Johansen ble utnevnt til Fritt Ord professor ved Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo i 2003.

DEN NORSKE ATLANTERHAVS KOMITE
THE NORWEGIAN ATLANTIC COMMITTEE

Fridtjof Nansens plass 8
N-0160 Oslo
Tel: +47 22 40 36 00
Fax: +47 22 40 36 10

post@dnak.org
www.dnak.org